

Історіографія вчення про інтелект нації і суміжні соціально-економічні феномени

Кошовий Б.-П.О.¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2022	Соціальні та поведінкові науки	330.3:338.2:351

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13928533>

Анотація. Стаття присвячена історичному аналізу розвитку вчення про людський інтелект, зосередженого на його ролі в соціально-економічному контексті. Огляд починається з античних філософів, таких як Платон та Аристотель, і проходить через етапи розвитку мислення у Середньовіччі та епоху Просвітництва. Особливу увагу приділено вченню Володимира Вернадського про ноосферу, що інтегрує інтелект з екологічними і етичними принципами, та Андрея Шептицького, який наголошував на моральному розвитку суспільства. Висвітлюються також сучасні підходи до інтелекту в XX-XXI століттях, включно з концепціями соціального та групового інтелекту, а також роль інтелекту в сталому розвитку та формуванні соціально-економічних стратегій. Стаття пропонує новий підхід до розуміння інтелекту як ключового фактора національної інтелектуальної безпеки і соціально-економічної стабільності.

Ключові слова: інтелект, соціально-економічний розвиток, інтелектуальна безпека, ноосфера, сталий розвиток, груповий інтелект.

Historiography of the Doctrine of National Intellect and Related Socio-Economic Phenomena

Abstract. The question of human intellect has traditionally held a central place in humanities research. Phenomena such as thought and consciousness, communication, knowledge generation, and acquisition have been the subject of scientific inquiry since the inception of science. Clear philosophical approaches to understanding intellect emerged, aiming to delve into the ontology of human nature, alongside applied approaches that focused on the potential for developing the intellect of individuals and social groups with the goal of influencing societal processes and achieving economic growth.

This article aims to provide a brief overview of the main stages of socio-philosophical thought, which primarily focused on the urgent issues of humans and society—issues inherently connected to socio-economic processes and phenomena. From a holistic and systematic perspective, the historiography of the doctrine of intellect is examined on both the individual and global levels, justifying the position that national intellect is a longstanding

---

¹ кандидат економічних наук, доцент кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0001-8550-0028>

phenomenon. While attempts to describe it have persisted throughout history, a comprehensive socio-economic concept has yet to be fully developed—a gap that this article seeks to address.

The article is dedicated to a historical analysis of the development of the doctrine of human intellect, with a focus on its role in the socio-economic context. The review begins with ancient philosophers such as Plato and Aristotle, tracing the evolution of thought through the Middle Ages and the Enlightenment. Particular attention is paid to Vladimir Vernadsky's teaching on the noosphere, which integrates intellect with ecological and ethical principles, and to Andrey Sheptytsky, who emphasized the moral development of society. The article also highlights contemporary approaches to intellect in the 20th and 21st centuries, including concepts of social and collective intellect, as well as the role of intellect in sustainable development and the formation of socio-economic strategies. The article offers a new approach to understanding intellect as a key factor in national intellectual security and socio-economic stability.

Keywords: intellect, socio-economic development, intellectual security, noosphere, sustainable development, collective intellect.

Вступ

Питання людського інтелекту традиційно посідає чільне місце у гуманітарних дослідженнях. Феномени мислення і свідомості, комунікації, генерування і засвоєння знань ставали предметом наукових досліджень від моменту зародження науки. При цьому чітко виокремлювались філософські напрямки осмислення інтелекту, як спроби проникнути в онтологію людської природи, і прикладні напрямки, що концентрувались на вивченні можливостей розвитку інтелекту особи і соціальної групи з метою коригування суспільних процесів та досягнення економічного розвитку.

У даній статті ми маємо на меті провести короткий екскурс основними етапами суспільно-філософської думки, котра у своєму розвитку головно фокусувалась на нагальних проблемах людини і соціуму, а останні, своєю чергою, невіддільні від соціально-економічних процесів і феноменів. Таким чином, у холистичному, цілісному, системному баченні історіографії вчення про інтелект на найнижчому особовому, і найвищому – світовому рівнях, обґрунтуємо нашу позицію щодо того, що інтелект нації є усталеним феноменом, сліди спроб опису якого спостерігаються крізь віки, однак цілісної соціально-економічної концепції наразі не було представлено і розроблено у причинах, котрі розглянемо згодом.

Результати

Історичний аналіз інтелекту розпочнемо опираючись на праці античних філософів.

Погляди давньогрецького філософа Платона (427-347 до н.е.) на інтелект і знання знайшли відображення у його діалогах та філософських творах, зокрема у «Федоні», «Федрі» і «Державі». Вчення Платона про інтелект узагальнимо наступним чином [1; 2]. Платон вважав, що існує ідеальний світ ідей або форм, які є найвищими реаліями і створюють основу для всього, що існує у фізичному світі. В ідеальному світі існують ідеї або форми всього, включаючи добро, правду, красу і т. д. На цьому тлі простежується позиція філософа щодо того, що саме інтелект відіграє ключову роль у розумінні істини та досягненні знань. Інтелект сприймає ідеї або форми через процес філософського мислення і розуміння. Однією з центральних ідей Платона була ідея анамнезії, що означає "пригадування". Платон вважав, що душі людей насправді знають істину, але забули її через своє життя в матеріальному світі. Пригадати ці знання душі допомагають філософське омислення і рефлексія.

Вчення про інтелект за Аристотелем дещо відрізняється від поглядів Платона. Аристотель (384-322 до н.е.) був давньогрецьким філософом, вченим та учителем, і його

підхід до інтелекту був більш емпіричним [3]. Аристотель вважав, що інтелект або інтелектуальні здібності народжуються з досвіду і спостережень. Він увів концепцію "табула раса", вважаючи, що діти народжуються з «пустими дошками» і здобувають знання через сприймання і дослідження навколишнього світу. Аристотель виділяв два типи розуму: активний і пасивний. Активний інтелект – це та частина, яка обробляє інформацію і робить висновки за результатами аналізу. Пасивний інтелект – це здатність душі набувати досвіду і вражень від зовнішнього світу.

Метою інтелектуальної діяльності, за Аристотелем, є пізнання істини, і істинне знання відображає об'єктивну реальність світу. Відтак філософ розвивав логіку і теорію аргументації як засоби досягнення істинного знання. І разом з тим, Аристотель не видається прихильником «холодного інтелекту», адже спостерігаються у його твердженнях чіткий зв'язок розуму із моральними якостями і етичними уявленнями. Аристотель наголошував на необхідності гармонії між інтелектуальною та моральною складовими людської особистості, вважаючи, що справжній інтелект має бути спрямований на досягнення вищого блага і суспільної справедливості. Цей підхід заклав основи для подальшого розвитку соціально-економічного підходу до інтелекту, де інтелектуальні здібності розглядаються не лише як інструмент для досягнення матеріального добробуту, але і як засіб формування етичних і соціальних норм, що сприяють сталому розвитку суспільства. Такий погляд знайшов своє відображення в подальших дослідженнях і працях інших вчених (Кант І., Конт О., Міль Дж. С., Сміт А., Вебер М.), які підкреслювали важливість морального і соціального контексту у формуванні інтелектуального потенціалу нації, що є невід'ємною частиною її соціально-економічного розвитку.

Августин Блаженний, один з найвпливовіших теологів і філософів раннього Середньовіччя, своїми працями значно вплинув на розвиток середньовічного розуміння знання та інтелекту. Його вчення базувалося на ідеях, що істинне знання можливо досягти через Божественне одкровення та інтроспекцію. Августин стверджував, що людський розум, хоча й обмежений, може бути освітлений Божественною благодаттю, що дозволяє осягнути істину. Він також підкреслював важливість віри як основи для розуміння та пізнання світу, наголошуючи на гармонії між розумом та вірою. Його праці заклали основу для розвитку християнської філософії та теології, вплинувши на подальший розвиток інтелектуальної думки в Європі [4]. У цьому контексті слід згадати і вчення Томи Аквінського, котрий здійснив важливий синтез християнської теології з аристотелізмом. Тома Аквінський підкреслював значущість розуму та науки в богослов'ї, стверджуючи, що істина є однаковою як для віри, так і для розуму. Філософ розробив комплексну систему, яка інтегрує філософські принципи Аристотеля з християнською доктриною, показуючи, що раціональне дослідження природи і Божественного відкриття не суперечать одне одному, а доповнюють [5].

У подальшому вчення про інтелект міцно інтегрувалось у складі педагогічних наук. Так, Ян Амос Коменський (1592-1670) був видатним чеським педагогом і філософом, який вніс вагомий внесок у розвиток освіти та психології, зокрема в питаннях інтелекту [6]. Коменський Я. вважав, що освіта має бути доступною для всіх і повинна бути зорієнтована на розвиток інтелекту та здібностей дітей, обстоював ідею гуманізованої освіти, спрямованої на розвиток людського потенціалу, вірив у можливість створення універсальної системи освіти, яка б враховувала індивідуальні потреби кожного учня і сприяла розвитку його інтелектуальних здібностей.

Зміщення вчення про інтелект у дидактичну, освітницьку, психофізіологічну площину було неминучим, оскільки наближалась епоха великих відкриттів, однак індивідуалізація вчення зумовила приховання соціально-економічне значення інтелекту.

Так, Ніколо Макіавеллі у своїй ключовій праці "Державець" (Il Principe) дослідив методи, які слід використовувати правителям для збереження влади та стабільності держави, підкреслив важливість прагматизму, реалістичного підходу до політики та гнучкості [7]. Але за цим індивідуалізмом, який кожен прагнув би приміряти на себе як корону правителя, на жаль, упускається з виду колективний інтелект. У подальшому Еразм Роттердамський, видатний гуманіст епохи Відродження, наголошував на важливості класичної освіти, морального виховання та самостійного мислення. Еразм вважав, що освіта повинна сприяти розвитку критичного мислення і моральних чеснот, а також бути доступною для широкого загалу [8].

Епоха Нового часу, що охоплює період з XVII до XVIII століття, характеризується значними змінами в соціальному, політичному, економічному та інтелектуальному житті Європи. Це був період великих наукових відкриттів, індустріалізації, політичних реформ та культурних трансформацій. Новий час відзначався стрімким розвитком науки і технологій. Видатні науковці, такі як Галілео Галілей, Ісаак Ньютон та Роберт Бойль, здійснили революційні відкриття, які змінили уявлення про природу і всесвіт.

У XVIII столітті Просвітництво стало домінуючим інтелектуальним рухом. Філософи і мислителі, такі як Вольтер, Жан-Жак Руссо, Іммануїл Кант та Дені Дідро, підкреслювали значення розуму, раціональності та індивідуальної свободи. Вони пропагували ідеї прогресу, рівності і справедливості, виступаючи за реформи в освіті, політиці і суспільстві. Не можемо оминати й вчення Григорія Сковороди, котрий обстоював цінності моральної філософії, пошуку щастя та гармонії між внутрішнім світом людини і зовнішніми обставинами. Сковорода Г. вважав, що справжнє щастя досягається через самопізнання і життя згідно з природою. Він критикував зовнішні атрибути багатства і влади, наголошуючи на важливості внутрішньої свободи та духовного розвитку [9].

З другої половини XVIII століття починається індустріальна революція, яка призвела до значних змін в економічному житті. Відкриття нових технологій, машин і процесів виробництва змінили способи праці і життя людей, сприяючи економічному зростанню і урбанізації.

У Новий час інтелекту почали надавати велике значення як основі прогресу і розвитку суспільства. Мислителі цієї епохи вбачали в інтелекті ключ до покращення людського життя та досягнення загального блага. Вони підкреслювали важливість освіти, науки і розуму у вирішенні соціальних, економічних та політичних проблем. Закономірно, що філософи Просвітництва наголошували на значенні освіти для розвитку індивідуального потенціалу і суспільства в цілому. Вони виступали за доступність освіти і необхідність виховання критичного мислення [10; 11].

Епоха просвітництва заклала основу для подальшого зміщення досліджень інтелекту з особистісної у соціальну, й, відтак – економічну площину.

Огюст Конт, французький філософ і засновник позитивізму, значною мірою вплинув на розвиток соціальних наук у 19 столітті. Конт О. обстоював важливість емпіричного методу і наукового підходу в дослідженні соціальних явищ. Мислитель акцентував, що суспільство розвивається через три стадії: теологічну, метафізичну і позитивну. У позитивній стадії знання ґрунтується на спостереженнях та експериментах, а наука стає головним інструментом прогресу. Конт О. також розробив концепцію соціальної статичності і динаміки, яка у значній мірі пролила світло на структуру і розвиток суспільства, необхідність соціального порядку і прогресу, за якого інтелектуальна еліта повинна відігравати провідну роль у керуванні суспільством, користуючись науковим знанням для вирішення соціальних проблем [12].

У XX столітті сформувались три основні течії вчення про інтелект [13] – 1. Інтелект як здатність до навчання (А. Біне, Ч. Спірмен, В. Хенмон, Т. Вудроу, В. Діаборн). 2. Інтелект як здатність оперувати абстрактними символами і відношеннями (Л. Термен, Ф.

Беллерд, Р. Торндайк). 3. Інтелект як здатність адаптуватись до навколишнього середовища (В. Штерн, Р. Фрімен, Р. Пінтер, Л. Терстоун, Дж. Петерсон).

Соціологічний, соціально-економічний і соціокультурний вектори розвитку гуманітарних наук у ХХ столітті закономірно позначились на розширення підходів до тлумачення інтелекту; відхід від уявлень про інтелект як щось, нерозривно пов'язане з фізичною одиницею – людиною і її фізіологічними властивостями. На перший план виходить вчення про соціальний інтелект, груповий інтелект і, зрештою, роль «надособового» інтелекту у соціально-економічному розвитку держави.

Вершиною парадигмального зламу у сприйнятті інтелекту є вчення академіка В. І. Вернадського, котре значною мірою вплинуло на формування ідеї, концепції і вектору нашого дослідження.

Концепція інтелекту з позиції Володимира Івановича Вернадського, видатного українського вченого, пов'язана з його теорією ноосфери. Вернадський був одним із перших, хто розглядав інтелект як складову частину біосфери, яка під впливом людської діяльності переходить у новий стан – ноосферу [14].

Ноосфера – це новий етап розвитку біосфери, коли людська свідомість та діяльність стають домінуючими факторами. Інтелектуальна діяльність людини, її наукові досягнення і технологічний прогрес починають активно впливати на природу, перетворюючи її. В. Вернадський підкреслював, що людський інтелект не існує окремо від природи. Він є продуктом еволюції і має величезний вплив на навколишнє середовище. Інтелектуальна діяльність людини здатна змінювати природні процеси, що вимагає відповідальності за свої дії. Інтелектуальний прогрес і наукові знання є основою для розвитку суспільства, а наукове мислення – основний інструмент для розуміння і гармонізації взаємодії людини з природою.

Концепція інтелекту Володимира Вернадського інтегрує наукове знання з етичними і екологічними принципами, підкреслюючи взаємозв'язок між людським інтелектом і природою. У цій концепції закладено не лише підвалини вчення про глобальний інтелект, але також і основи інтеграції інтелектуального розвитку людства і сталого розвитку, відповідальності людства за свої дії і важливості гармонії в умовах зростаючого впливу людської діяльності на біосферу.

Разом з тим, відповіддю на виклики ХХ століття, зокрема, розквіт тоталітарних режимів, стало вчення Андрея Шептицького (1865-1944) — митрополита Української Греко-Католицької Церкви, визначного релігійний і громадський діяч. Андрей Шептицький підкреслював важливість соціальної справедливості, освіти і культурного розвитку. Шептицький А. активно підтримував українську ідентичність, культуру і мову, сприяв розвитку освіти і медицини. Він також виступав за міжконфесійну злагоду і співпрацю, захищав права людини і виступав проти тоталітарних режимів, провіщуючи нову, світлу і свідому епоху миру, злагоди та загального процвітання [15].

Відзначимо, наприкінці, що наукова концепція інтелекту у широкому розумінні значно вплинула на формування парадигми сталого розвитку, акцентуючи увагу на важливості людського капіталу, соціальних інституцій та технологічних інновацій. Інтелектуальний розвиток розглядається як ключовий фактор для досягнення екологічної, економічної та соціальної стійкості.

Інвестиції в освіту і розвиток навичок сприяють створенню продуктивної і адаптивної робочої сили, що є критично важливою для сталого економічного зростання. Роберт Лукас у своїх дослідженнях підкреслював значення людського капіталу для довгострокового економічного розвитку [16]. Ефективні соціальні інституції забезпечують стабільність і довіру в суспільстві, що сприяє кооперації та інноваціям. Дуглас Норт досліджував роль інституцій у формуванні економічного зростання та їх вплив на економічну продуктивність [17].

Технології та інновації відіграють ключову роль у підвищенні продуктивності та екологічної стійкості. Пол Ромер розробив теорію ендogenous зростання, яка підкреслює значення знань і технологічних інновацій для економічного розвитку [18]. Нарешті, високий рівень соціального капіталу сприяє економічній ефективності та соціальній кооперації. Френсіс Фукуяма у своїх дослідженнях підкреслював значення довіри як соціального капіталу для економічного розвитку [19].

Висновки

Отож, принциповим, однак недоступним у ХХ столітті, та й, зрештою, на початку ХХІ видавалось вивчення індивідуальних впливів на національну економіку; кожне дослідження мало обмеження, що випливало з припущень про нормальний розподіл і певних вибірок. Нині у зв'язку з розвитком обчислювальних потужностей людство наближується до встановлення точних взаємозв'язків між особистістю, особою і групою та суспільною динамікою. Тим не менш, у світі великих даних виявляється, що обчислювальні потужності за стандартних технологічних парадигм усе ще не гарантують можливості встановлення точних і достовірних закономірностей суспільної динаміки.

На сучасному етапі ми усе ще не маємо достатніх знань про інтелект у соціальному аспекті; питання ж інтелектуальної безпеки у історіографічному аспекті залишається практично недослідженим. Практично – тому що безпека є властивістю, яку імпліцитно можливо вважати фактором кожного вчення, наближеного до людини, її психіки і психології, до сталості суспільних відносин і їх розвитку у довгостроковому періоді. Коли говоримо про мову, мовлення, емоції, психологічні та поведінкові паттерни чи інші суміжні феномени, зрештою завжди можемо додати «безпека», «безпекове», – безпека мови; безпека поведінки; безпека мислення.

Список використаних джерел

1. Платон. (2000). Держава (Дзвінка Коваль, Пер.). <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
2. Платон. Діалоги (Дзвінка Коваль, Йосип Кобів, Тарас Лучук, Уляна Головач, Юрій Мушак, Пер.). <https://chtyvo.org.ua/authors/Plato/Dialohy/>
3. Арістотель. Нікомахова етика (Віктор Ставнюк, Пер.). https://chtyvo.org.ua/authors/Aristotle/Nikomakhova_etyka/
4. Augustine of Hippo. (2006). Confessions (R. S. Pine-Coffin, Trans.). Penguin Classics. (Original work published 397-400). <https://www.gutenberg.org/ebooks/3296>
5. Aquinas, T. (1920). Summa Theologica (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). <https://www.newadvent.org/summa/>
6. Georginova, L., & Kuryliak, V. (2016). Основа педагогічних ідей Яна Амоса Коменського. Pedagogical Discourse, (21), 20-25.
7. Machiavelli, N. (1998). The Prince (H. C. Mansfield, Trans.). University of Chicago Press. <https://www.gutenberg.org/ebooks/1232>
8. Erasmus, D. (2016). The Praise of Folly (J. Wilson, Trans.). Open Road Media. (Original work published 1511). <https://www.gutenberg.org/ebooks/9371>
9. Сковорода, Г. (н.д.). Повна збірка академічних творів. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Povna_akademichna_zbirka_tvoriv_zbirka.pdf
10. Bacon, F. (1857). Novum Organum (J. Spedding, Trans.). <https://www.gutenberg.org/ebooks/45988>
11. Betts, R. K. (2009). Enemies of intelligence: Knowledge and power in American national security. Columbia University Press. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/cato/v27i3/f_0001667_878.pdf
12. Comte, A. (1853). The Positive Philosophy of Auguste Comte (H. Martineau, Trans.). <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/comte/Philosophy1.pdf>

13. Силенок, Г. А. (2014). Інтелект та інтелектуальний розвиток особистості. <http://enpuir.udu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7350/Sylenok.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
14. Вернадський, В. (н.д.). Кілька слів про ноосферу. <http://www.valeolog.com/noosphre.htm>
15. Басараб, В. І., & Вегеш, М. М. (н.д.). Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32347/1/Життя%20і%20помисли%20митрополита%20Андрея%20Шептицького.pdf>
16. Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304393288901687>
17. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
18. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71-S102. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2937632>
19. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Retrieved from <https://archive.org/details/trustsocialvirtu00fuku>